

RES JUDICATA, ОСТАТОЧНІСТЬ І ЗАКОННА СИЛА СУДОВОГО РІШЕННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Пільков К.М.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
НДІППіП ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: 0000-0002-8931-0413
e-mail: k.pilkov@gmail.com

Пільков К.М. Res judicata, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять.

Стаття присвячена розмежуванню понять *res judicata*, остаточності та законної сили судового рішення, які часто вживаються у юридичній літературі та судовій практиці як взаємозамінні категорії, іноді як складові одне одного, іноді як необхідні умови чи наслідки дії одне одного.

Стаття звертає увагу на те, що поняття «остаточність» часто вживається у двох контекстах. Перший зосереджений на властивості судового рішення як такого, яким завершується вирішення певного питання у відповідному провадженні, тобто мова йде про остаточність у самому провадженні, в якому рішення прийнято. З таким наповненням остаточність є однією з умов застосування принципу *res judicata* в наступних судових провадженнях, однак не самим цим принципом. Другий контекст стосується дії судового рішення для інших проваджень і з цим значенням «повага до остаточності» є синонімом поняття «повага до *res judicata*». Також автор звертає увагу на те, що поняття «*res judicata*» вживається двояко: для позначення принципу, який конкретизується у правилах про юридичні наслідки остаточного судового рішення, прийнятого в одному провадженні, для інших проваджень; а також для позначення остаточного судового рішення, яке виходить за межі суто того процесу, у якому його прийнято, тобто встановлює правову визначеність для сторін і, відповідно, може створювати згадані вище наслідки в інших судових провадженнях. У статті також обґрунтовується теза про те, що категорія «законна сила» стосовно судового рішення, хоча й успадкована з радянської доктрини, однак у сучасних умовах є корисною на практиці, не протистоїть і не конкурує з *res judicata*, а тому нею доцільно і надалі послуговуватись, перш за все, для створення прив'язки у часі до моменту, з якого судове рішення може набувати значення обов'язкового, остаточного і, відповідно, становити в окремих випадках *res judicata*.

Ключові слова: остаточність, обов'язковість судового рішення, стандарт перегляду, законна сила, правова визначеність, стабільність судового рішення, *res judicata*.

Pilkov K. Res judicata, finality and legal effect of the judgment: interrelation between concepts.

The article focuses on making distinction between the concepts of *res judicata*, finality and legal effect of judgments, as these terms are often used in legal literature and case law as interchangeable categories, sometimes as components of each other, sometimes as necessary conditions or consequences of each other.

The article points out that the concept of 'finality' is often used in two contexts. The first one focuses on the properties of a court decision as an act of judiciary, which completes the resolution of a particular cause of action or determination of a particular issue in a specific proceeding, i.e. it is a matter of finality of the judgment in the same proceeding in which it was issued. Thus, finality is one of the preconditions for *res judicata* to be applied as the principle in subsequent court proceedings, but not the principle itself. The second context of use of 'finality' concerns the effect of a judgment in other proceedings and with this meaning 'respect for finality' is synonymous with 'respect for *res judicata*'. The author also draws attention to the fact that the term '*res judicata*' is used in two ways: either to denote the known principle which takes effect in the rules on legal consequences of

a final judgment taken in one proceeding, in subsequent proceedings; or to indicate the final judgment, which affects the relationships of the parties beyond the court case in which it was adopted, i.e. establishes legal certainty for the parties in their relationships and, accordingly, may create the above-mentioned preclusive effect in other court proceedings. The article also substantiates the thesis that the category of 'legal effect' with respect to a judgment, although inherited from Soviet doctrine, still remains practically useful. It does not confront or compete with *res judicata*, and therefore remains appropriate to be used, above all, in order to specify a moment in time when the judgment becomes final and binding and, in some cases becomes *res judicata*.

Key words: finality, binding effect of the judgment, standard of review, legal effect, legal certainty, stability of the court decision, *res judicata*.

Постановка проблеми. Українське процесуальне законодавство традиційно послуговується поняттями законної сили судового рішення та його обов'язковості, як наслідку набрання ним законної сили. Поняттям остаточного судового рішення воно оперує лише у рідкісних випадках, вказуючи на те, що певні судові рішення, зокрема постанови суду касаційної інстанції, є остаточними і не підлягають подальшому оскарженню. Однак в теорії процесуальних галузей права категорія остаточності не зводиться лише до такого значення.

Також принцип «*res judicata*» як окрема категорія взагалі не поіменованій у процесуальних кодексах, хоча він відомий сучасній вітчизняній доктрині і виводиться з процесуальних норм. Водночас, на необхідності поваги до цього принципу неодноразово зауважував Європейський суд з прав людини. З *res judicata* тісно пов'язане поняття остаточності судового рішення, яке часто розуміють як умову дії цього принципу, а також часто ведуть мову власне про принцип остаточності як синонім *res judicata*.

Саме ж поняття «*res judicata*» також вживається у декількох значеннях, серед яких декілька стосуються обсягу *res judicata* як принципу, який застосовується у наступних судових процесах, а деякі стосуються властивості судового рішення у тому ж провадженні, у якому його було прийнято.

Все це призводить до непорозумінь у вживанні термінів, що також ускладнює вирішення важливих практичних проблем, як от встановлення значення процесуальних рішень в одній справі для інших судових проваджень, наприклад здатність процесуальних рішень одного суду стосовно юрисдикції набувати значення *res judicata* для інших можливих проваджень.

Вирішення цих складних питань вимагає, перш за все, термінологічної точності, визначення меж споріднених категорій, які (межі) стосовно категорій *res judicata*, остаточності та законної сили судового рішення залишаються розмитими. Така ситуація спостерігається не тільки у вітчизняній доктрині процесуального права і судовій практиці, а й за кордоном [1, с. 77], що зумовлює актуальність дослідження, яке має на меті конкретизацію та розмежування цих категорій.

Стан дослідження проблеми. Розкриттю значення принципів *res judicata* та остаточності судового рішення присвячені дослідження І. В. Андропова, О. Г. Брателя, Н. В. Білянської, П. Д. Гуйвана, К. В. Гусарова. Реалізацію принципу *res judicata* у цивільному судочинстві ґрунтовно досліджувала Т. А. Цувіна. Феномен законної сили судового рішення детально досліджений у працях Р. О. Гавріка та В. В. Комарова.

Виклад основного матеріалу. В українській, та й зарубіжній юриспруденції не просто знайти дві праці різних дослідників, у яких автори дотримувались би однакових поглядів на межі та співвідношення понять «остаточність», «законна сила» судового рішення та *res judicata*, хоча всі вони останнім часом пов'язуються з принципом правової визначеності.

П. Д. Гуйван звертає увагу на те, що принцип правової визначеності передбачає стабільність правового регулювання правовідносин. При цьому юридична визначеність має на меті забезпечити учасників відповідних відносин можливістю точно спрогнозувати результати своїх дій, а також дати надію, що права цих осіб будуть захищені; що при вирішенні спору дії суб'єкта правозастосування також будуть передбачувані; що судові рішення, які набрали законної сили, виконуватимуться. Визначальним проявом принципу правової певності, який, як стверджує П. Д. Гуйван, застосовується більшістю правових систем європейських держав, вважається ідея *res judicata*. Її сутність полягає в тому, що у разі винесення судом остаточного рішення у праві воно не може бути піддано сумніву [12, с. 361]. Також П. Д. Гуйван наводить думку, що ЄСПЛ у своїх рішеннях пов'язує остаточність з моментом набуття судовим вердиктом законної сили: саме тоді повинна бути остаточна встановлена і вирішена фактична сторона справи. Принцип правової визначеності, крім забезпечення стабільності правового статусу особи та незмінності судового рішення, також вимагає гарантування виконання остаточних судових рішень. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших

судів визначається законом, що, на думку П. Д. Гуйвана, логічно кореспондує з принципом обов'язковості виконання рішень судів [12, с. 362].

Вказуючи на тісний зв'язок принципів правової визначеності та остаточності судового рішення (*res judicata*), І. В. Андронов, як видається, ототожнює *res judicata* і остаточність [8, с. 376]. Схожим чином П. Д. Гуйван вказує на єдиний принцип остаточності рішень суду – *res judicata* [12, с. 362]. При цьому вони, як і багато інших авторів, звертаються до відомої тези ЄСПЛ, яка викладена у багатьох його рішеннях, про те, що «[п]ринцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду» [12, с. 362]. В іноземній юридичній науці також іноді ототожнюють остаточність та *res judicata* [7, с. 80].

Водночас, К. В. Гусаров пов'язує зміст остаточності судового рішення із законною силою акта правосуддя. Зазначені властивості судового рішення та їх процесуально-правові наслідки є, на його думку, ідентичними [13, с. 124]. У монографії «Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» він навіть вживає термін «остаточність законної сили судового рішення» [14], що, на думку О. Г. Брателя та Н. В. Білянської, є більш вдалим для розуміння змістовного навантаження цього поняття [10, с. 55]. Також К. В. Гусаров відзначає, що у юридичній літературі за допомогою законної сили судового рішення виражається правова визначеність акта правосуддя, його незмінність та виключність, а також здійсненість, преюдиціальність і обов'язковість [13, с. 122].

На думку О. Г. Брателя та Н. В. Білянської, «остаточність» рішення передбачає неможливість повторного судового розгляду цивільної справи між особами, що брали участь при первинному розгляді цивільно-правового спору [10, С. 55]. За висновком В. В. Комарова, остаточність рішень суду, тобто неможливість піддавання їх сумніву, є одним із фундаментальних процесуальних аспектів принципу правової визначеності [15, с. 71].

Р.О. Гаврік бачить в остаточності судового рішення статичний елемент його законної сили. Остаточність рішень суду забезпечується, на його думку, незмінністю, неспростовністю та виключністю рішення суду, а остаточність, у свою чергу, забезпечує визначеність у правах та обов'язках осіб, які брали участь у справі, та правовідносин між ними. Із моменту набрання рішенням суду законної сили воно стає остаточним, а обставини та правовідносини, що встановлені в рішенні суду, не можуть бути предметом перегляду по суті. Права та обов'язки, встановлені судом у рішенні, що набрало законної сили, а також відповідні правовідносини між сторонами стають остаточними визначеними. Ні сторони, ні сам суд не мають права змінити рішення суду, що набрало законної сили, та не можуть ігнорувати владний припис, встановлений цим рішенням [11, с. 7–9].

Варто визнати, що у сучасній фаховій літературі вживання поняття «законна сила» (англ. *legal force, legal effect*) зазнає критики, оскільки саме поняття пов'язане з радянською спадщиною у доктрині процесуальних галузей. У міжнародній практиці більш звичною є категорія обов'язковості (англ. *binding effect, binding force*). Обов'язковими у цьому значенні є для держави-учасниці остаточні рішення ЄСПЛ відповідно до частини першої статті 46 Конвенції. Натомість у вітчизняній доктрині поняття законної сили розглядається як таке, що позначає ті якості, яких судові рішення набуває, стаючи остаточним та обов'язковим [3, с. 22]. Радянській теорії, як зауважують К. Гусаров та В. Терехов, доктрина *res judicata* не була притаманна. Натомість була розроблена категорія законної сили судового рішення, яка охоплювала всі властивості акта правосуддя після набрання ним сили (обов'язковість, здатність бути приведеним до виконання, виключність, неоспорюваність, значення результату вирішення суперечки). У підсумку остаточність все ж була наслідком вирішення спору, однак не набувала першочергового значення [3, с. 13].

В Конституції України про «остаточність» згадується як про властивість судового рішення у справі особи, зокрема у зв'язку з використанням нею всіх національних заходів юридичного захисту (ст. 151-1); а також неможливістю подальшого оскарження такого рішення (пп. 10, 11 п. 16-1 Перехідних положень Розділу XV); нею також передбачено обов'язковість, остаточність та неможливість оскарження рішень та висновків, ухвалених Конституційним Судом України (стаття 151-2) [10, С. 54].

Вітчизняне цивільне процесуальне законодавство не містить нормативного визначення поняття «остаточне судові рішення у справі особи», водночас ним можуть позначатись як рішення, ухвалені судом по суті справи, так і постановлені у процесі її розгляду та вирішення. Остаточними судовими рішеннями є такі, що набрали законної сили і є обов'язковими до виконання, їх подальше оскарження неможливе [10, С. 56]. Як бачимо, ортодоксальний підхід, за яким остаточним слід визнати рішення, яким повністю вирішується суть спору [2], стає менш поширеним, хоча в багатьох правових системах його досі дотримуються суди.

І. В. Андронов вважає, що категорія «*res judicata*», яка використовується в європейській судовій практиці, зокрема, практиці ЄСПЛ, є найближчою за змістом до поняття «законна сила» судового рішення, що використовується у вітчизняній процесуальній науці, законодавстві та судовій практиці. Він вказує на *res judicata* як на відповідник у міжнародній та європейській судовій практиці вітчизняній категорії стабільності рішення суду, яку називає однією із засад судочинства [9, С. 31].

У доктрині правових систем загального права також має місце ця двозначність. З одного боку, доктрина «*res judicata*» визнається принципом судочинства, який забезпечує остаточність вирішення суперечки. Метою доктрини визнається повага до остаточності рішення [4, С. 136]. З іншого боку, також визнається, що однією з умов для застосування принципу «*res judicata*» є те, що рішення має набути значення остаточного [4, С. 137]. Інші дослідники відзначають, що *res judicata* встановлює заборону ініціювати розгляд вимог, які вже були *остаточно* вирішені судом. Без цього сторони можуть безкінечно переглядати у суді ті ж вимоги без надії на *остаточність* [6, с. 605].

Ці роздуми різних авторів про остаточність судового рішення тут навмисне подано у тезовому вигляді, щоб досягнути необхідного ефекту: текстуально наблизити ті частини, у яких про остаточність йдеться в різному контексті, щоб ця відмінність контексту стала очевидною. Як бачимо, в усіх випадках автори, з одного боку, вказують на остаточність як необхідну умову для застосування правила про *res judicata*, а з іншого, – відзначають, що метою *res judicata* є забезпечення остаточності або забезпечення поваги до остаточності, а то й взагалі отожднюють *res judicata* та остаточність. Очевидно, що один феномен, який є однією з необхідних умов іншого феномена, не може бути самим цим другим феноменом. Отже в першому і другому випадках мова йде про остаточність з різним змістом. Коли ми ведемо мову про остаточність судового рішення як умову *res judicata*, це остаточність рішення в межах процесу, у якому його прийнято. Логічно узгодженою в цьому контексті видається позиція Е. С. Обрегана, який вказує на остаточність судового рішення як на обов'язкову умову застосування принципу *res judicata* [5, с. 75]. Підходи до визначення того, яке рішення і коли вважатиметься остаточним, суттєво різняться у правових системах. Основними аспектами, у яких виявляються відмінності, є власне судові рішення (тобто, чи це мають бути суто рішення стосовно суті суперечки чи також процесуальні судові рішення), а також момент набуття значення остаточного (наприклад, після спливу строку на подання апеляційної скарги, а якщо скаргу подано, то після прийняття апеляційним судом рішення за скаргою, або взагалі без такого зв'язку тощо). Саме про остаточність у цьому першому значенні йдеться також в контексті вичерпання національних засобів захисту у Конституції України.

К. Гусаров та В. Терехов доречно звернули увагу на те, що *res judicata* покликана перешкодити безкінечному розгляду одного й того ж спору, натомість ЄСПЛ зосереджує увагу переважно на помилковому ініціюванні перегляду і небажаності зміни судового рішення судами вищих інстанцій. Інша відмінність полягає в тому, що класичне розуміння *res judicata* виходить з того, що цей принцип адресовано сторонам (саме для них встановлюються перешкоди для ініціювання розгляду вже вирішених вимог і встановлених фактів у нових провадженнях). Натомість, ЄСПЛ використовує це поняття у діалозі з національними судами [3, с. 10].

У другому з наведених вище контекстів вживання поняття «остаточність» відбувається вже для позначення зовнішнього впливу судового рішення на інший процес, тобто поза процесом, у якому його було прийнято. Це вже не кінець, який покладено розгляду суперечки у конкретному провадженні, тобто власне кінець провадження, а кінець цієї суперечки взагалі, а отже неможливість її розпочати знову, вже в іншому провадженні. У цьому значенні остаточність може розглядатись як принцип і як категорія, синонімічна до принципу *res judicata*, хоча видається, що викладене вище мало б схилити до думки про небажаність такого змішування, адже воно передбачає надання остаточності двох значень.

Висновки. Здійсненне дослідження дозволяє дійти висновку, що категорії «остаточність», «законна сила» судового рішення та *res judicata* можуть перебувати у фаховому вжитку із значеннями, які не накладаються одне на одне. Поняття законної сили судового рішення як закріплене у багатьох нормах процесуального законодавства і доволі зручне, перш за все, для прив'язки у часі до певного моменту, з якого судові рішення може набувати значення остаточного і мати обов'язковий характер, має перспективи залишитися у вжитку. Попри те, що воно успадковане із радянської доктрини, де воно усувало потребу в *res judicata* як окремого принципу і важливої цінності, нині воно собою цей принцип не заступає і не конкурує з ним.

Категорія «*res judicata*» вживається для позначення (1) принципу, який реалізується у наступному судовому провадженні і втілює наслідки для цього наступного провадження від остаточного судового

рішення, прийнятого в іншій справі, а також (2) остаточного рішення, яке може тягти ці наслідки для наступних проваджень, тобто може мати значення поза провадженням, у якому його прийнято, а отже мати значення для встановлення правової певності у правах так обов'язках особи. У такому разі значення поняття «остаточність судового рішення» може бути звужена до значення однієї з умов, за яких рішення може набути значення *res judicata*, без потреби ототожнювати остаточність з *res judicata*.

Окремо варто звернути увагу на те, що ЄСПЛ, на вплив якого у розумінні згаданих вище категорій ми звертали увагу, у своїй практиці частіше зіштовхується з наслідками перегляду остаточних судових рішень в межах однієї справи. Тобто його висновки в більшій мірі стосуються не поваги до принципу *res judicata* у значенні поваги до правил *res judicata*, які зумовлюють преклюзивне значення остаточного судового рішення у наступних процесах, а зосереджені на повазі до остаточності судового рішення в межах того ж провадження, у якому його було прийнято, тобто на необхідності забезпечити остаточність судового рішення, як необхідної умови набуття судовим рішенням значення *res judicata*. Тобто ЄСПЛ, можна сказати, більше занепокоєний тим, які підстави перегляду і який стандарт перегляду застосовують національні суди в межах однієї справи, а також неприпустимістю застосування стандарту *de novo* стосовно всіх питань факту і права при перегляді судового рішення, яке мало б бути остаточним за національним процесуальним законодавством. Поняття стандарту перегляду, як маловідоме вітчизняній доктрині процесуального права, має бути у зв'язку з цим предметом окремого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Çukaj L., Laçi D. Reviewing, as an Extraordinary Mean of Appeal. *European Journal of Multidisciplinary Studies*. 2020. Vol. 5(2). Pp. 74-91.
2. Finality of Decision for Purposes of Appeal. *Harvard Law Review*. 1920. Vol. 33, No. 8. Pp. 1076-1079.
3. Gusarov K., Terekhov V. Finality of Judgments in Civil Cases and Related Considerations: The Experience of Ukraine and Lithuania. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2019. Issue No. 4(5). Pp. 6–29. DOI: 10.33327/AJEE-18-2.4-a000020.
4. Loizou D., Christofi, D. The Concept of Res Judicata in the Common Law System with Emphasis on Cypriot and UK perspectives. *Lexonomica*. 2021. No. 13 (2). pp. 135-150.
5. Obregon E. S. Res Judicata and the Test of Finality. *The Journal of Territorial and Maritime Studies*. 2018. Vol. 5, No. 2. pp. 75-84.
6. Tulumello A. S., Whitburn M. Res Judicata and Collateral Estoppel Issues in Class Litigation. *A Practitioner's Guide to Class Actions*. Marcy Hogan Greer (ed.). Chicago : American Bar Association, 2010. Pp. 605–620.
7. Yadav V. S. An Analytical Overview of Doctrine of Finality and Judicial Response in India. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research*. 2021. Volume 7, Issue 1. pp. 80-83. DOI: 10.36713/epra6078.
8. Андронов І. В. Принцип остаточності судового рішення «res judicata». *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс. 2014. Т. 1. С. 376-378.
9. Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України : автореф. дис. ... д-р. юрид. наук, 12.00.03. Одеса. 2018. 42 с.
10. Братель О. Г., Білянська Н. В. Остаточність судового рішення в цивільній справі в контексті вичерпності національних засобів юридичного захисту. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. 2020. Випуск 2. С. 50-56. DOI: 10.32844/2618-1258.2020.2.9.
11. Гаврік Р. О. Законна сила судових рішень у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.03. Київ. 2011. 20 с.
12. Гуйван П. Д. Res judicata як елемент справедливого судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 360-364. С. 362.
13. Гусаров К. В. Вплив конституційної скарги на остаточність судового рішення та вичерпання національних засобів юридичного захисту у цивільному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 120–129.
14. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право. 2010. 352 с.
15. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право. 2012. 624 с.